

Motywy fałszowania sprawozdań finansowych a zasady etyczne

Marek Sylwestrzak*, Anna Białek-Jaworska**, Krzysztof Opolski***

Celem artykułu jest wskazanie motywów fałszowania sprawozdań finansowych oraz wpływu etyki zawodowej na wykrywanie i zapobieganie temu zjawisku w przedsiębiorstwach. Przedstawiono główne przestanki manipulowania danymi przez kadre zarządzającą. Opisano również znaczenie etyki zawodowej w detekcji oszustw finansowych wraz z zaprezentowaniem, które czynniki mają największe znaczenie w wykrywaniu zjawiska. Szczególną uwagę zwrócono na wpływ demaskatorów na ujawnienia omawianego procederu oraz wskazano rolę wskaźników jakościowych wyniku finansowego w wykrywaniu oszustw finansowych.

Słowa kluczowe: fałszowanie sprawozdań finansowych, etyka zawodowa, motywy fałszowania.

Nadesłany: 02.11.17 | Zaakceptowany do druku: 16.01.18

Motives for Financial Statement Fraud and Professional Ethics

This paper aims to present the motives of financial statement fraud and the impact of professional ethics on the detection and prevention of this phenomenon in business. We present the main reasons for data manipulation by management staff. The importance of professional ethics in detecting financial fraud is also described. Particular attention is paid to the factors that are most important in detecting this phenomenon. In the article, attention has been paid to the influence of whistleblowers and the role of qualitative indicators of earnings on the disclosure of the discussed procedure.

Keywords: financial statement fraud, professional ethics, premises of falsification.

Submitted: 02.11.17 | Accepted: 16.01.18

JEL: G32, M40

* **Marek Sylwestrzak** – mgr, Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Bankowości, Finansów i Rachunkowości.

** **Anna Białek-Jaworska** – dr, Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Bankowości, Finansów i Rachunkowości.

*** **Krzysztof Opolski** – prof. dr hab., Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Bankowości, Finansów i Rachunkowości.

Adres do korespondencji: Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Długa 44/50, 00-241 Warszawa; e-mail: msylwestrzak@wne.uw.edu.pl.

1. Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie motywów fałszowania sprawozdań finansowych oraz roli etyki zawodowej i audytu wewnętrznego w zapobieganiu temu zjawisku. W gospodarce rynkowej inwestorzy i kredytodawcy zgłaszają zapotrzebowanie na wiarygodne, wysokiej jakości informacje finansowe w celu ograniczenia ryzyka podejmowanych decyzji gospodarczych. Z tego względu przyglądamy się również wskaźnikom jakości wyniku finansowego pod kątem możliwości identyfikacji fałszowania informacji.

Sprawozdawczość finansowa jest integralną częścią rachunkowości, którą można określić jako proces komunikowania informacji finansowych oczekiwanych przez jej odbiorców. Przedstawia ona skutki zdarzeń gospodarczych w przedsiębiorstwie w danym okresie oraz ich wpływ na sytuację finansową i wyniki jednostki. Efektem końcowym procesu są sprawozdania finansowe, które mają przede wszystkim charakter retrospektywny i ukazują efekty działań w przeszłości, ale są także wykorzystywane do prognozowania przyszłej sytuacji ekonomicznej i wartości spółki oraz stanowią podstawę do podejmowania decyzji inwestycyjnych przez interesariuszy. Tylko w oparciu o rzetelne dane ze sprawozdań finansowych mogą być podjęte trafne decyzje o lokowaniu kapitału czy udzieleniu kredytu itp.

Postępujące procesy globalizacji przywiązują coraz większą wagę do jakości informacji finansowych generowanych przez sprawozdania finansowe i ich użyteczności decyzyjnej. Rynki kapitałowe najczęściej korzystają z informacji finansowych w celu ustalenia ceny rynkowej dla notowanych papierów wartościowych, a inwestorzy uzasadniają na ich podstawie swoje decyzje związane z zakupem, sprzedażą lub utrzymaniem tych papierów. Głównym celem sprawozdań finansowych jest zaspokojenie potrzeb informacyjnych odbiorców, w szczególności zewnętrznych, tj. inwestorów, kredytodawców, kontrahentów, organów podatkowych i agend rządowych oraz społeczności lokalnej. Jednak potrzeby informacyjne poszczególnych grup odbiorców nie są jednolite, gdyż inwestorzy liczą na uzyskanie ponadprzeciętnej stopy zwrotu z zaangażowanego kapitału, klienci oczekują jak najkorzystniejszej rela-

cji jakości do ceny, kontrahenci liczą na budowanie długotrwałych relacji handlowych, kadra zarządzająca i pracownicy na bezpieczeństwo zatrudnienia oraz zapewnienie odpowiedniego poziomu wynagrodzenia, a wierzyciele na terminową spłatę długu wraz z odsetkami.

W warunkach globalizacji rynków i zmian w gospodarce wzrasta odpowiedzialność za wiarygodność informacji prezentowanych w sprawozdaniach finansowych ze względu na nadarżające się okazje do łamania zasad etycznych. Przypadki fałszowania sprawozdań finansowych zachwiały zaufaniem inwestorów co do przejrzystości i wiarygodności informacji w nich zawartych. Praktyki kreatywnej czy agresywnej rachunkowości, wygładzania zysków lub zniekształcania istotnych informacji finansowych są niepokojącym zjawiskiem, którego większość odbiorców sprawozdań finansowych nie jest w stanie wykryć, gdyż nie znają technik manipulowania zyskiem i ich wpływu na poszczególne pozycje finansowe. Kadra zarządzająca przedsiębiorstwem może dokonywać manipulacji finansowych w celu ukazania lepszej sytuacji finansowej spółki niż w rzeczywistości, gdyż jakość sprawozdań finansowych zależy przede wszystkim od postępowania zgodnego z zasadami rachunkowości i etyką zawodową.

Wiarygodność sprawozdania finansowego odnosi się do trzech dziedzin – rachunkowości, analizy ekonomiczno-finansowej oraz badania sprawozdania finansowego. Rzetelnie prowadzone księgi rachunkowe są gwarancją sporządzenia sprawozdania według zasad rachunkowych, prawidłowa analiza ekonomiczno-finansowa odpowiada za ocenę sytuacji finansowej przedsiębiorstwa i osiągnięć jednostki, a badanie sprawozdania jest podstawą opinii o rzetelności obrazu prowadzonej działalności. Badanie sprawozdania ma podstawowe znaczenie dla jakości informacji finansowych w nim prezentowanych, gdyż ocenia i weryfikuje owe informacje z punktu widzenia zgodności z przyjętymi zasadami rachunkowości, przepisami prawa i stanem faktycznym. Czynności związane z badaniem sprawozdań finansowych pełnią kluczową rolę w zapewnieniu wiarygodności informacji finansowych oraz samych sprawozdań, stąd ważne jest etyczne zachowanie audytora w zmniejszaniu skutków manipulowania danymi finansowymi, gdyż

niweluje błędy w wykrywaniu i zapobieganiu negatywnym praktykom księgowym.

Artykuł wskazuje rolę etyki zawodowej i audytu wewnętrznego w zapobieganiu fałszowaniu sprawozdań finansowych. W drugiej części artykułu zostały przedstawione motywy manipulacji finansowych, w części trzeciej znaczenie etyki zawodowej dla jej ograniczenia. W części czwartej przeanalizowano rolę wskaźników jakościowych wyniku finansowego w wykrywaniu oszustw finansowych poprzez badanie wskaźnika jakości wyniku finansowego zaproponowanego przez Dechow i Dicheva (2002) oraz wskaźników z badania Grove'a i Cooka (2004) na próbie amerykańskich spółek z lat 2000–2007.

2. Motywy fałszowania sprawozdań finansowych

Stosowanie przez przedsiębiorstwa manipulacji finansowych powoduje naruszenie zasad rachunkowości, co wpływa na rzetelność i użyteczność informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych, wprowadzając w błąd, a w niektórych wypadkach dezinformując potencjalnych użytkowników zewnętrznych. Obraz przedstawiony przez spółkę jest zniekształcony, przez co informacja staje się bezwartościowa, gdyż nie pozwala prawidłowo interpretować sytuacji ekonomicznej przedsiębiorstwa.

Najistotniejszą przyczyną fałszowania sprawozdań finansowych jest zwiększenie ceny akcji spółki na skutek zwiększenia wyniku finansowego, gdyż według Summersa i Sweeney (1998) członkowie zarządu częściej sprzedają posiadane przez siebie akcje spółki przy zawyżonych cenach oraz chcą spełnić oczekiwania inwestorów wobec wyników finansowych, prognozowanych przez analityków finansowych. Jak zaobserwowali Givoly i Hayn (2002), inwestorzy sprawdzają wskaźnik ceny rynkowej do zysku lub wskaźnik ceny rynkowej do wartości księgowej nawet wówczas, gdy w przedsiębiorstwie nie zaszły żadne fundamentalne zmiany, ale na rynku pojawiły się nowe informacje dotyczące spółki. Dlatego kadra menedżerska jest bardziej skłonna do mniejszego konserwatyizmu w rachunkowości związanego z brakiem zachowania ostrożności przy rozpoznaniu i wycenie przychodów i aktywów. Dzięki większej swobodzie w kształtowaniu informacji finansowych spółka może uniknąć wystą-

wienia „wzrostów i spadków” w osiąganiu zysków poprzez zmniejszanie i „zatrzymywanie” zysków w latach koniunktury, a wykorzystaniu ich w latach dekonunktury, co powoduje asymetrię ujawniania zdarzeń gospodarczych. Zmiany poziomu cen akcji są bardziej skorelowane ze „złymi wiadomościami” niż z dobrymi, gdyż – jak zauważa Basu (1997) – „złe wiadomości” znajdują odzwierciedlenie w zmianie ceny akcji znacznie szybciej niż „dobre wiadomości”. Według Givoly'ego i Hayn (2002) inwestorzy szybciej reagują na „złe wiadomości”, dlatego są one rzadziej ujawniane przez kierownictwo podmiotu lub następuje pewne opóźnienie w informowaniu inwestorów, zwłaszcza w przypadku ogłaszania okresowych wyników spółki. W takim wypadku inwestorzy powinni zachować ostrożność przy ocenie przydatności wskaźników rynkowych, uwzględniając także inne grupy wskaźników, oraz mieć na uwadze jakość oraz czas podawania informacji finansowych przez spółkę.

Inną przyczyną fałszowania sprawozdań finansowych jest chęć maksymalizowania przez kadre zarządzającą spółki ceną jej akcji, która jest najwęższym oraz najbardziej powszechnym spośród celów maksymalizacji wartości podmiotu, gdyż jest ona (Damodaran, 2007):

- najbardziej widoczną ze wszystkich miar służących ocenie wyników spółki giełdowej, podlegającą nieustannym zmianom po pojawieniu się nowych informacji na rynku,
- odzwierciedleniem długookresowych efektów decyzji osób zarządzających, ukazującym wpływ na wartość podmiotu oraz opartym na wszystkich dostępnych na rynku informacjach,
- miarą bogactwa akcjonariuszy, którzy mogą sprzedać posiadane akcje w dowolnym momencie.

Fudenberg i Tirole (1995) wskazali, że kadra zarządzająca była premiovana albo zwalniana w zależności od obecnych, a nie przeszłych wyników. Zastosowanie fałszowania sprawozdań finansowych wpływało zatem na ocenę bieżących wyników przedsiębiorstwa. Trueman i Titman (1988) stwierdzili, że wysoka zmienność wyniku finansowego zwiększa prawdopodobieństwo bankructwa, a w konsekwencji również znajduje odzwierciedlenie w wyższych kosztach kredytu, a manipulowanie danymi finansowymi prowadzi do mini-

malizacji tych kosztów. Według Goela i Thakora (2003), oprócz zmniejszenia zmienności strumienia zysków, spółki stosują niedozwolone techniki rachunkowe, aby zniechęcić spekulantów do pozyskiwania informacji o spółce i manipulowania ceną jej akcji. Kadra menedżerska, która jest związana długoterminowymi kontraktami, częściej dokonuje fałszowania sprawozdań finansowych niż w przypadku umów krótkoterminowych, dlatego powinna być wynagradzana w postaci opcji na akcje za wyniki w długim okresie. Natomiast słabsze wyniki finansowe w krótkim okresie mogą być przyczyną ingerencji właścicieli lub rady nadzorczej w decyzje podejmowane przez kadrę zarządzającą, co może utrudnić realizację przyjętej strategii spółki. Możliwość ukrycia niekorzystnego wyniku finansowego dzięki jego wygładzaniu jest dla zarządu możliwą zachętą do intensywnej pracy mającej poprawić kondycję spółki, co może przynieść korzyści właścicielom. Z drugiej strony, jeżeli kształtowanie wyniku staje się zjawiskiem powszechnym, może mieć negatywne skutki dla akcjonariuszy, gdyż kadra zarządzająca będzie głównie tworzyła nieprawdziwy obraz sytuacji ekonomicznej spółki, zaniedbując jej rzeczywistą sytuację (Wójtowicz, 2010).

Clatworthy i Jones (2003) wykazali, że zarządzający raportują zyski przed opodatkowaniem, wykorzystując narrację sprawozdań finansowych najlepiej odpowiadającą ich własnym interesom, a złe wieści przypisują czynnikom zewnętrznym.

Yekini, Wisniewski i Millo (2016), używając słownika 85 wyrazów o negatywnej konotacji Henry'ego (2008) do pomiaru częstotliwości występowania ich w jakościowej części rocznego sprawozdania finansowego, wykazali, że większość miar reakcji rynku na ujawniane informacje jest ujemnie skorelowana z ich częstością występowania. Jednak korelacje nie są statystycznie istotne. Oznacza to, że wyrazy o pozytywnej konotacji mają wyższą moc objaśniającą, a w przypadku złych wiadomości wpływ na notowania akcji odbywa się za pośrednictwem ujawnionych informacji niż narrację, ze względu na motywację kadry zarządzającej opartej na systemie wynagrodzeń i premii. Zdaniem Davis i Tama-Sweet (2012) zarządzający raczej stosują pesymistyczną narrację w dodatkowych materiałach o niższym wpływie na cenę akcji zamiast w raportach finansowych. Z tego względu

mniejszy wpływ na rynek negatywnej narracji może świadczyć o racjonalności inwestorów.

Jak wskazuje Piosik (2016), fałszowanie danych finansowych poprzez wygładzanie wyników jest dodatnio skorelowane z niższą rentownością, branżą oraz jej ryzykiem, stosowaniem opcji menedżerskich, większą kapitalizacją przedsiębiorstwa, udziałem inwestorów instytucjonalnych oraz zadłużeniem. Do podstawowych przyczyn stosowania wygładzania wyników należą zmiany zarządu, planowane zmiany własnościowe, restrukturyzacja, a nawet samo zaraportowanie ujemnego wyniku finansowego netto.

Bodźce motywujące do kształtowania wyniku finansowego można podzielić na trzy grupy (Piosik, 2016):

- wynikające z prywatnych korzyści osób zarządzających przedsiębiorstwem, np. wynagrodzenia, premie, transakcje akcjami, przejęcia menedżerskie czy utrzymanie stanowisk,
- związane z korzyściami dla przedsiębiorstwa, które wynikają z istnienia różnych grup interesariuszy, tj. właścicieli, agend rządowych i regulatorów, kredytodawców, analityków, odbiorców oraz dostawców,
- rekurencyjne, czyli sposoby, które w poprzednich latach zostały wykorzystane do kształtowania wyników finansowych.

Jak zauważa Klimczak (2014), przyjęcie sześciu poniższych założeń doprowadziłoby do pełnej przejrzystości ujawnianych informacji w sprawozdaniach finansowych:

- brak dodatkowych kosztów przy ujawnianiu informacji,
- inwestorzy przedsiębiorstwa są świadomi, że kadra zarządzająca posiada prywatne informacje,
- kierownictwo przedsiębiorstwa potrafi przewidzieć zachowanie inwestorów po ujawnieniu informacji,
- zarząd dąży do maksymalizacji cen akcji,
- inwestorzy oceniają ujawnienie prywatnych informacji jako wiarygodne,
- zarząd przedsiębiorstwa nie może zobowiązać się *ex ante* do stosowania wybranych reguł ujawniania informacji.

Rozwój przedsiębiorstw oraz rozległość ich struktur organizacyjnych ma znaczny wpływ na zwiększenie ryzyka gospodarczego oraz stopnia zaawansowania stosowanych metod finansowych i księgowych. Zarząd może chcieć fałszować księgi

rachunkowe w celu otrzymania wyższego wynagrodzenia, które jest zależne od wielkości wyników wypracowanych przez spółkę. Inną przyczyną może być ukrycie nieodpowiednich decyzji – fuzji czy przejęć, co będzie powiązane z wykazaniem wyższej wartości przedsiębiorstwa niż w rzeczywistości, a inwestorom będą przekazane lepsze informacje o sytuacji ekonomicznej podmiotu. Z drugiej strony pogorszenie faktycznego wyniku ma miejsce, gdy istnieje potrzeba wykazania wzrostu w kolejnym okresie. Ponadto do fałszowania sprawozdań finansowych dochodzi także, gdy spółce grozi kryzys związany z utratą wypłacalności lub rentowności (Wąsowski, 2002).

3. Znaczenie etyki zawodowej w ograniczaniu skutków manipulacji finansowych

Spółki preferują zgłaszanie stabilnego zysku zamiast wykazywania niestabilnych wyników z szeregiem gwałtownych wzrostów i spadków. Podmioty stosują wygładzanie zysków poprzez zawyżanie poziomu rezerw na zobowiązania w stosunku do wartości aktywów w latach koniunktury, aby w okresie dekoniunktury je rozwiązać, a tym samym polepszyć wynik finansowy w porównaniu do rzeczywistej sytuacji ekonomicznej (Bora i Saha, 2016). Jednak odbiorcy sprawozdań finansowych powinni mieć prawo do informacji o naruszeniu zasad rachunkowych oraz o wygładzaniu zysków przez spółki.

Jak zaznaczają Vlado i Cuzdriorean (2013), od księgowych oczekuje się stosowania zasad moralności oraz standardów etycznych przy opracowywaniu sprawozdań finansowych. Zawód księgowego postrzegany jest jako zawód zaufania publicznego, a wykonująca go osoba spełnia ważną rolę w społeczeństwie. Specyfika wiedzy i umiejętności sprawia, że zawód księgowego mogą wykonywać osoby o określonych predyspozycjach, a wyniki ich pracy służą odbiorcom sprawozdań finansowych w swoich analizach i decyzjach. Jednakże decyzje księgowego są obarczone ryzykiem etycznym, czyli ryzykiem niepowodzenia w osiąganiu oczekiwanych standardów zachowań etycznych będących częścią ustaleń w zasadach rachunkowości, kryteriów ustalonych w kodeksie etycznym czy misji spółki. Ryzyko etyczne może także wynikać z niekompetencji technicznych czy

etycznych (Wszelaki, 2016). O ile pierwsza kategoria jest powiązana z brakiem odpowiedniej wiedzy oraz umiejętności, to druga wynika z nieumiejętności oparcia się żądaniom kierownictwa spółki czy właścicielom do zmiany pozycji finansowych. Fałszowanie sprawozdań finansowych jest działaniem zleconym przez kierownictwo spółki wraz z działającym na jego zlecenie głównym księgowym, który bez wiedzy i udziału zarządu sam nie manipulowałby danymi finansowymi, gdyż nie miałby ku temu odpowiednich bodźców. Jednak członkowie kadry menedżerskiej oraz księgowi, którzy sprzeciwiają się stosowaniu kreatywnych technik księgowych, mogą być narażeni na działania odwetowe ze strony pozostałej części zarządu zaangażowanej w proceder, które doprowadzą do zrujnowania ich reputacji zawodowej (Rajput, 2014).

Ocena jakości sprawozdania finansowego jest jednym z sześciu etapów w analizie sprawozdawczości finansowej. W ramach oceny dokonuje się weryfikacji, czy sprawozdanie finansowe zostało sporządzone zgodnie z zasadami rachunkowości obowiązującymi w danym kraju oraz czy wybór przepisów rachunkowych nie był podyktowany zwiększeniem rentowności lub obniżeniem ryzyka działalności niż wskazywałaby rzeczywista sytuacja (Wahlen, Baginski i Bradshaw, 2010). Biegli rewidenci jako osoby uprawnione do badania i oceny sprawozdań finansowych zwiększają ich wiarygodność oraz zawartych w nich informacji finansowych. Audytorzy mogą przeciwdziałać zjawisku fałszowania sprawozdań finansowych, gdyż posiadają niezbędną wiedzę w zakresie zasad rachunkowości oraz standardów audytu, ale jeżeli nie będą przestrzegać etyki zawodowej, to ich praca nie przyniesie żadnych korzyści dla wykrywania manipulacji finansowych (Al Momamani i Obeidat, 2013). Również Vlado i Cuzdriorean (2013) podkreślają, że celem pracy audytora jest walka z oszustwami finansowymi oraz brakiem zasad etycznych osób sporządzających sprawozdania finansowe.

Jak zauważa Helms (2011), biegły rewident powinien mieć dostęp do wszystkich zapisów księgowych dokonanych w ciągu roku obrotowego w spółce, aby wybrać i przetestować ich próbkę w celu wykrycia fałszowania sprawozdań finansowych. Jeżeli kierownictwo jednostki stosuje

manipulacje finansowe poprzez nieracjonalne założenia w odniesieniu do wartości szacunkowych, audytor może wykryć nadużycie poprzez przejrzanie wartości szacunkowych i wykonanie retrospektywnego przeglądu założeń. Ponadto założenia i szacunki jednostki można porównać do założeń i szacunków innych przedsiębiorstw z branży, aby wykryć tego rodzaju zjawiska. W celu ograniczenia ryzyka wystąpienia stosowania kreatywnych technik finansowych przez kadrę zarządzającą spółki

należałoby wzmocnić audyt wewnętrzny poprzez utworzenie infolinii demaskatorów (*whistleblowersów*)¹, dążyć do powstania niezależnego od przedsiębiorstwa komitetu audytu oraz objąć kontrolą transakcje powyżej kwot ustalonych przez niezależną komisję. Jak wskazują dane Association of Certified Fraud Examiners (ACFE, 2016) nadal najczęstszym sposobem ujawniania oszustw finansowych jest informacja anonimowa pochodząca najczęściej od pracowników spółki (tabele 1 i 2).

Tabela 1. Metoda wykrycia oszustwa finansowego (odsetek przypadków)

Metoda wykrycia oszustwa	2010	2012	2014	2016
Informacje poufne	40,2	43,3	42,2	39,1
Audyt (wewnętrzny i zewnętrzny)	18,5	17,7	17,1	20,3
Kontrola przez zarząd	15,4	14,6	16,0	13,4
Przypadek	8,3	7,0	6,8	5,6
Uzgodnienia kont	6,1	4,8	6,6	5,5
Sprawdzenie dokumentów	5,2	4,1	4,2	3,8
Inna	6,3	8,5	5,1	12,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie ACFE (2010, 2012, 2014, 2016).

Tabela 2. Źródło informacji poufnej przy wykrywaniu oszustw finansowych (w %)

Informacja poufna uzyskana od:	2010	2012	2014	2016
Pracownika	49,2	50,9	49,0	51,5
Kontrahenta	29,9	31,1	31,2	27,7
Anonimowa	13,4	12,4	14,6	14,0
Akcjonariusza	3,7	2,3	4,3	2,7
Konkurencji	2,5	1,5	1,5	1,6
Inne	1,3	11,6	6,5	12,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie ACFE (2010, 2012, 2014, 2016)

Choć audyt wewnętrzny oraz systemy ochrony są coraz skuteczniejsze w wykrywaniu oszustw finansowych, to nadal pozostają w tyle za innowacjami biznesowymi, gdzie granica między rentowną innowacją a fałszowaniem danych jest często niezbyt wyraźna, a jej przekroczenie najlepiej dostrzegają pracownicy powiązani ze spółką (Rogowski, 2007). Należy także zwrócić uwagę, że część informacji poufnych pochodzi z anonimowych źródeł, gdyż organy sądowe ograniczają przedsiębiorstwa do wprowadzania takich mecha-

nizmów, a podmioty wolą nie tracić źródeł informacji.

Ponadto jednostki bardziej koncentrują się na własnych interesach niż innych, a to może prowadzić do fałszowania sprawozdań finansowych (Abernethy, Bouwens i Van Lent, 2012).

Standardy profesjonalnej praktyki audytu wewnętrznego stanowią swoiste remedium na nierzetelność sprawozdań finansowych. Zgodnie z definicją Instytutu Audytorów Wewnętrznych audyt wewnętrzny polega na systematycznej

i dokonywanej w uporządkowany sposób ocenie procesów: zarządzania ryzykiem, kontroli i ładu organizacyjnego, i przyczynia się do poprawy ich działania. Kodeks etyki nakazuje audytorom wewnętrznym ujawnianie wszystkich znanych im istotnych faktów, których nieujawnienie mogłyby zniekształcić sprawozdanie z badanej działalności. Audytorzy wewnętrzni powinni kierować się zasadami uczciwości, staranności, odpowiedzialności, obiektywizmem i bezstronnością oceny, a przekazywane przez nich informacje muszą być dokładne, obiektywne, jasne, zwięzłe, konstruktywne, kompletne oraz dostarczone na czas.

Kabalski i Grzesiak (2017), analizując funkcje audytu wewnętrznego w ujęciu metaforycznym, obok nawigatora, anioła stróża i mędrca, wskazują na rolę policjanta, związaną z wykrywaniem oszustw i zapobieganiem im dzięki zniechęceniu do popełniania wykroczeń. Roussy i Brivot (2016) akcentują rolę strażnika (*watch-dog*) związaną z obserwowaniem procesów organizacji i ostrzeganiem, gdy coś działa nie tak, jak powinno. Raporty z audytu wewnętrznego stanowią podstawę badania sprawozdania finansowego.

Gdy audytor wewnętrzny podejrzewa nieprawidłowości, może zlecić przeprowadzenie dochodzenia w sprawie oszustwa związanego z rozbudowanymi procedurami weryfikacyjnymi i zgromadzeniem informacji o szczegółach ujawnionego oszustwa (Sawicka, Stroncsek i Marcinkowska, 2016).

Zgodnie z Międzynarodowymi standardami praktyki zawodowej audytu wewnętrznego audytorzy wewnętrzni powinni działać z należytą starannością zawodową, rozważając „prawdopodobieństwo wystąpienia istotnych błędów, oszustw lub niezgodności i innych zagrożeń” (Standard 2210.A2). Audytor wewnętrzny musi oceniać skuteczność i przyczyniać się do usprawnienia procesów zarządzania ryzykiem (Standard 2120), jego obowiązkiem jest między innymi ocena możliwości wystąpienia oszustwa i sposobu zarządzania jego ryzykiem w jednostce (Standard 2120.A2). Po każdym zadaniu audytowym ma on obowiązek składać kierownictwu okresowe sprawozdania na temat wykonanych audytów wraz z informacją obejmującą między innymi zagadnienia dotyczące ryzyka oszustwa (Standard 2060).

Gwarancją rzetelności jest niepoddawanie się presji fałszowania sprawozdań finansowych, która często jest narzucana przez osoby kierujące przedsiębiorstwem (Fijałkowska, 2014). Natomiast, obok etyki zawodowej, ważnym elementem są szacunki księgowe opierające się na założeniach oraz osądach, które wpływają na wartości przedstawione w sprawozdaniu finansowym, a w dalszej kolejności na decyzje gospodarze odbiorców. Dopóki opierają się one na etycznym postępowaniu, nie stanowią zagrożenia w formie manipulowania zyskiem (Vladu i Cuzdriorean, 2013). Jednak, jak stwierdza Zack (2012), stosowanie kreatywnych technik księgowych pozostawia ślad w księgach rachunkowych, lecz jego znalezienie jest niezwykle skomplikowane ze względu na ilość informacji zamieszczonych w sprawozdaniach finansowych spółek.

4. Wskaźniki wspomagające wykrywanie fałszowania sprawozdań finansowych

Ecker, Francis, Kim, Olsson i Schipper (2006) zwrócili uwagę, że jakość wyniku finansowego zależy od jakości różnic memoriałowych, definiowanej jako miara ryzyka informacyjnego zależna od przeszłych, bieżących oraz przyszłych przepływów pieniężnych. Porównanie spółek fałszujących dane finansowe w latach 2000–2007 na podstawie oskarżeń SEC z przepisu 10(b)-5 ze spółkami kontrolnymi pozwala zauważyć istotne różnice wielkości bieżących różnic memoriałowych, przeszłych oraz teraźniejszych przepływów pieniężnych oraz wielkości rzeczowych aktywów trwałych (tabela 3). Jakość wyniku finansowego w oparciu o różnice memoriałowe oszacowano zgodnie z modelem (Dechow i Dichev, 2002):

$$TCA_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 CFO_{i,t-1} + \alpha_2 CFO_{i,t} + \alpha_3 CFO_{i,t+1} + \alpha_4 \Delta Rev_{i,t} + \alpha_4 \Delta PPE_{i,t} + v_{i,t} \quad (1)$$

gdzie:

CFO – przepływy środków pieniężnych w roku $t - 1$, t i $t + 1$,

Rev – przychody netto ze sprzedaży,

PPE – rzeczowe aktywa trwałe brutto,

TCA – różnice memoriałowe ustalone zgodnie ze wzorem:

$$TCA_{j,t} = \Delta CA_{j,t} - \Delta CL_{j,t} - \Delta cash_{j,t} + \Delta STDEBT_{j,t} - DEP_{j,t}$$

gdzie:

ΔCA – zmiana aktywów obrotowych między rokiem $t - 1$ a t ,

ΔCL – zmiana zobowiązań bieżących między rokiem $t - 1$ a t ,

$\Delta cash$ – zmiana środków pieniężnych między rokiem $t - 1$ a t ,

$\Delta STDEBT$ – zmiana krótkoterminowego zadłużenia między rokiem $t - 1$ a t ,

DEP – amortyzacja.

Spółki kontrolne zostały dobrane spośród spółek z tej samej branży (tego samego kodu SIC) na podstawie minimalizacji różnic w wielkości aktywów ogółem oraz dostępności danych finansowych w tych samych latach, przy czym dla jednej spółki manipulującej danymi finansowymi dobrano co najwyżej trzy spółki niefalszujące sprawozdań.

Jednak przeprowadzenie testu Manna-Whitneya na równość tendencji centralnych pomiędzy spółkami z grupy fałszującej i kontrolnej wskazało, że wszystkie

Tabela 3. Statystyki opisowe dla wskaźników jakościowych różnic memoriałowych spółek fałszujących dane finansowe i kontrolnych w latach 2000–2007

Zmienna	Spółki fałszujące				Spółki kontrolne			
	średnia	odchylenie standardowe	min	max	średnia	odchylenie standardowe	min	max
Bieżące różnice memoriałowe	0,56	4,36	-15,16	50,56	0,00	3,79	-69,90	31,71
Przepływy pieniężne w roku poprzednim	-1,41	13,55	-161,83	14,97	0,71	15,29	-48,67	317,38
Przepływy pieniężne w roku bieżącym	-0,93	11,64	-186,58	15,48	0,42	12,76	-36,64	284,00
Przepływy pieniężne w roku następnym	-0,60	11,562	-186,58	24,93	-0,15	5,96	-37,8	61,59
Zmiana przychodów netto ze sprzedaży	1,64	6,52	-23,22	70,28	0,07	14,10	-223,99	168,11
Rzeczowe aktywa trwałe brutto	1,17	66,10	-196,78	1065,97	-0,38	28,99	-385,66	187,20

Różnice memoriałowe TCA ustalono zgodnie ze wzorem:

$$TCA_{j,t} = \Delta CA_{j,t} - \Delta CL_{j,t} - \Delta cash_{j,t} + \Delta STDEBT_{j,t} - DEP_{j,t}$$

gdzie:

Δ – zmiana między rokiem $t - 1$ a t ,

CA – aktywa obrotowe,

CL – zobowiązania bieżące,

$cash$ – środki pieniężne,

$STDEBT$ – krótkoterminowe zadłużenie,

DEP – amortyzacja.

Źródło: opracowanie własne.

mają takie same średnie wartości. Również przeprowadzona regresja nie wykazała znaczących różnic w prognozowaniu wielkości bieżących różnic memoriałowych z wyko-

rzystaniem wskaźników jakościowych, ale znacznie wyższe dopasowanie modelu można zaobserwować dla spółek fałszujących sprawozdania finansowe (tabela 4).

Tabela 4. Modele jakości różnic memoriałowych dla spółek fałszujących dane finansowe i kontrolnych w latach 2000–2007

Model	Spółki fałszujące	Spółki kontrolne
Przepływy pieniężne w roku poprzednim	0,02 (0,01)**	0,26 (0,02)***
Przepływy pieniężne w roku bieżącym	-0,26 (0,01)***	-0,24 (0,03)***
Przepływy pieniężne w roku następnym	0,00 (0,01)	0,06 (0,02)***
Zmiana przychodów netto ze sprzedaży	0,14 (0,02)***	0,06 (0,01)***
Rzeczowe aktywa trwałe brutto	0,03 (0,00)***	-0,01 (0,00)***
Stała	0,09 (0,12)	-0,08 (0,13)
R ²	81,8%	31,4%
Liczba obserwacji	279	559

Źródło: opracowanie własne.

Grove i Cook (2004) wskazali, że jednym ze wskaźników służących do klasyfikacji spółki jako fałszującej sprawozdania finansowe są różnice memoriałowe. Badając sprawozdania finansowe, autorzy zaproponowali pięć wskaźników, które mogą posłużyć wykrywaniu manipulowania danymi finansowymi. Wyniki dla analizowanych przez nas spółek (ta sama próba co

w badaniu jakości różnic memoriałowych) wskazują, że spółki fałszujące dane mają zdecydowanie wyższy wskaźnik należności, rentowności oraz przychodów ze sprzedaży, przy czym tylko dla dwóch ostatnich wskaźników test Manna-Whitneya wskazał na różne wartości tendencji centralnych (tabela 5).

Tabela 5. Wskaźniki ilościowe wraz z wartościami krytycznymi wykorzystywane przy wykrywaniu fałszowania sprawozdań finansowych oraz średnie wyniki dla spółek fałszujących dane finansowe i kontrolnych w latach 2000–2007

Wskaźnik	Wartość indeksu		Średnia wartość dla spółek	
	brak fałszowania	możliwość fałszowania	falszujących	kontrolnych
Należności	1,031	1,465	6,324	1,057
Rentowności	1,014	1,193	1,081	0,752
Jakości aktywów	1,039	1,254	1,451	1,715
Przychodów ze sprzedaży	1,134	1,607	1,209	1,157
Różnice memoriałowe	0,018	0,031	-0,065	0,014

Źródło: opracowanie własne na podstawie Grove i Cook (2004).

5. Podsumowanie

Falszowanie sprawozdań finansowych może prowadzić do poważnych konsekwencji dla spółki. Pomimo faktu, że jest to działanie realizowane przez właścicieli przedsiębiorstwa lub kadre zarządzającą, to w dłuższej perspektywie może doprowadzić podmiot do bankructwa. Problem ten jest związany z obiektywną oceną operacji gospodarczych, kiedy wynagrodzenie zarządu oraz jego ocena są uzależnione od uzyskania przez spółkę konkretnych wyników ekonomicznych. Również ważną przyczyną fałszowania sprawozdań finansowych jest odniesienie określonych korzyści majątkowych lub utrzymanie zajmowanego stanowiska. Falszowanie danych finansowych prowadzi do błędnych decyzji inwestycyjnych odbiorców sprawozdań poprzez nieoptymalne lokowanie kapitału, a w dłuższym horyzoncie czasowym może przynieść znaczną stratę na inwestycji.

Ważnym elementem w wykrywaniu i zapobieganiu zjawiska ma etyczna postawa i postępowanie księgowych i biegłych rewidentów. Brak etyki oraz wartości biznesowych pociąga za sobą konsekwencje długoterminowe, które mogą wpłynąć na wizerunek wykonywanego zawodu. Zachowanie profesjonalizmu zawodu uzależnione jest nie tylko od znajomości przepisów prawnych, ale także od świadomego podejmowania decyzji zmierzających do wiernego i rzetelnego odzwierciedlenia sytuacji ekonomicznej spółki. W krótkiej perspektywie nieetyczne decyzje mogą być intratne dla zainteresowanych stron, ale są zagrożeniem stabilności spółki, mogącym przyczynić się do utraty zaufania do podmiotu, spraw sądowych czy nawet upadłości.

Przeprowadzone analizy związane z jakością wyniku finansowego dla próby spółek amerykańskich z lat 2000–2007 wykazały znaczące różnice wielkości bieżących różnic memoriałowych, przeszłych i teraźniejszych przepływów pieniężnych, a także wielkości rzeczowych aktywów trwałych pomiędzy spółkami fałszującymi sprawozdania finansowe a kontrolnymi. Ponadto analiza wskaźników ilościowych wykazała zdecydowanie wyższe wartości dla wskaźnika należności, rentowności oraz przychodów ze sprzedaży w spółkach manipulujących danymi.

Przypisy

- ¹ Demaskator (ang. *whistleblower*) – pracownik, były pracownik lub członek organizacji, szczególnie przedsiębiorstwa lub jednostki administracji publicznej, który zgłasza nieprawidłowości do osób lub jednostek, które mają kompetencje (moc) i gotowość podejmowania działalności naprawczej. Taką nieprawidłowością może być łamanie lub nieprzestrzeganie prawa, regulacji czy zasad lub zagrożenie interesu publicznego, jak na przykład: oszustwa finansowe, łamanie praw dotyczących bezpieczeństwa i zdrowia oraz korupcja.

Bibliografia

- Abernethy, M., Bouwens, J. i Van Lent, L. (2012). *Ethics, Performance Measure Choice, and Accounting Manipulation*. Tilburg University.
- ACFE. (2010). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. Global Fraud Study*. Austin: ACFE.
- ACFE. (2012). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. Global Fraud Study*. Austin: ACFE.
- ACFE. (2014). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. Global Fraud Study*. Austin: ACFE.
- ACFE. (2016). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse. Global Fraud Study*. Austin: ACFE.
- Al Momamani, M. i Obeidat, M. (2013). The Effect of Auditors' Ethics on Their Detection of Creative Accounting Practices: A Field Study. *International Journal of Business and Management*, 8(13), 118–136. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v8n13p118>
- Basu, S. (1997). The Conservatism Principle and the Asymmetric Timeliness of Earnings. *Journal of Accounting and Economics*, 24(1), 3–37.
- Bora, J. i Saha, A. (2016). Creative Accounting in Financial Reporting and Its Ethical Perspective. *International Journal of Applied Research*, 2(3), 735–737.
- Clatworthy, M. i Jones, M. (2003). Financial Reporting of Good News and Bad News: Evidence from Accounting Narratives. *Accounting and Business Research*, 33(3), 171–185.
- Damodaran, A. (2007). *Finanse korporacyjne: teoria i praktyka*. Warszawa: Helion.
- Dechow, P. i Dichev, I. (2002). The Quality of Accruals and Earnings: The Role of Accrual Estimation Errors. *The Accounting Review*, 77(Supplement), 35–59.
- Ecker, F., Francis, J., Kim, I., Olsson, P. i Schipper, K. (2006). A Returns-based Representation of Earnings Quality. *The Accounting*

- Review, 81(4), 749–780. <http://dx.doi.org/10.2308/accr.2006.81.4.749>
- Fijałkowska, J. (2014). Bódźce dla kreowania informacji finansowo-księgowej a zasady etyczne w rachunkowości. *Studia Ekonomiczne*, 180, 78–87.
- Fudenberg, D. i Tirole, J. (1995). A Theory of Income and Dividend Smoothing Based on Incumbency Rents. *Journal of Political Economy*, 103(1), 75–93. <http://dx.doi.org/10.1086/261976>
- Givoly, D. i Hayn, C. (2002). Rising Conservatism: Implications for Financial Analysis. *Financial Analysts Journal*, 58(1), 56–74. <http://dx.doi.org/10.2469/faj.v58.n1.2510>
- Goel, A. i Thakor, A. (2003). Why Do Firms Smooth Earnings? *The Journal of Business*, 76(1), 151–192. <http://dx.doi.org/10.1086/344117>
- Grove, H. i Cook, T. (2004). Lessons for Auditors: Quantitative and Qualitative Red Flags. *Journal of Forensic Accounting*, 5(1), 131–146.
- Helms, G. (2011). *Detect and Prevent Financial Statement Fraud*. Minnesota Society of Certified Public Accountants.
- Henry, E. (2008). Are Investors Influenced by How Earnings Press Releases Are Written? *Journal of Business Communication*, 45(4), 363–407.
- Kabalski, P. i Grzesiak, L. (2017). Funkcje audytu wewnętrznego w opinii polskich audytorów. *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*, 91(147), 9–20.
- Klimczak, K. (2014). *Wycena akcji a sprawozdawczość finansowa*. Warszawa: Wydawnictwo Poltex.
- Piosik, A. (2016). *Kształtowanie wyniku finansowego przez podmioty sprawozdawcze w Polsce. Diagnoza dobrej i złej praktyki w rachunkowości*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Rajput, M. (2014). Creative Accounting: Some Aspects. *International Journal of Business and Administration Research Review*, 2(4), 193–199.
- Rogowski, W. (2007). Whistleblowing: bohaterstwo, zdrada czy interes. *Przegląd Corporate Governance*, 1(9), 23–41.
- Roussy, M. i Brivot, M. (2016). Internal Audit Quality: A Polysemous Notion? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 29(5), 714–738.
- Sawicka, J., Stronczek, A. i Marcinkowska, E. (2016). Przepięstwa przeciwko wiarygodności dokumentów jako obszar zainteresowania audytu wewnętrznego. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów. Zeszyt Naukowy*, 152, 95–108.
- Summers, S. i Sweeney, J. (1998). Fraudulently Misstated Financial Statements and Insider Trading: An Empirical Analysis. *Accounting Review*, 73(1), 131–146.
- The Institute of Internal Auditors. (2001). Międzynarodowe Standardy Profesjonalnej Praktyki Audytu Wewnętrznego. Pozyskano z http://www.audyt.com/storage/pdf/standardy/standardy_kontroli_finansowej2.pdf
- Trueman, B. i Titman, S. (1988). An Explanation for Accounting Income Smoothing. *Journal of Accounting Research*, 26, 127–139. <http://dx.doi.org/10.2307/2491184>
- Vladu, A. i Cuzdriorean, D. (2013). Creative Accounting, Measurement and Behavior. *Annales Universitatis Apulensis: Series Oeconomica*, 15(1), 107–115.
- Wahlen, J., Baginski, S. i Bradshaw, M. (2010). *Financial Reporting, Financial Statement Analysis, and Valuation: A Strategic Perspective*. Mason: South-Western Cengage Learning.
- Wąsowski, W. (2002). Fałszowanie sprawozdań finansowych. *Rachunkowość*, (11), 2–9.
- Wójtowicz, P. (2010). *Wiarygodność sprawozdań finansowych wobec aktywnego kształtowania wyniku finansowego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Wszelaki, A. (2016). Znaczenie etyki zawodu księgowego w kształtowaniu obrazu sytuacji finansowej przedsiębiorstwa. *Studia Ekonomiczne*, (287), 123–132.
- Yekini, L., Wisniewski, T. i Millo, Y. (2016). Market Reaction to the Positiveness of Annual Report Narratives. *The British Accounting Review*, 48(4), 415–430.
- Zack, G. (2012). *Financial Statement Fraud: Strategies for Detection and Investigation*. New Jersey: John Wiley & Sons.